

Murat Belge:
“Bir film ya da herhangi bir sanat eseri
cevap vermekten çok soru sormalı”

10 Mayıs 2006 tarihinde Mithat Alam Film Merkezi'nin konuğu Murat Belge'ydı. Murat Belge, Ezel Akay'ın 'Hacivat Karagöz Neden Öldürüldü?' adlı filmi, tarihi romanlar ve büyük ulusal tarih anlatıları üzerine yaptığı araştırmalar bağlamında değerlendirdi. Katılımın ve ilginin yüksek olduğu söyleşi, tarihi yeniden düşünmek ve kurmak konusunda zihin açıcı oldu.

Murat Belge: Geçenlerde bugün de üzerine konuşacağımız, *Hacivat Karagöz Neden Öldürüldü?* (Yön: Ezel Akay, 2005) filmine gittim. Filmin ardından, sinemasal açıdan değil ama daha genel bir anlamda, sanat ve tarih ilişkisi, tarihi roman ve edebiyatta tarih soruları üzerinde düşündüm.

Şu aralar bitirmek üzere olduğum bir kitap var. “Türkiye’de genesis¹ romanları” gibi bir şey olacak. İsim fazla ca Frenk tınılı. Onun için çok memnun değilim ama anlatmak istediğim hikâye tam da bu: Nereden geliyoruz, bizim kökenimiz nedir, aslımız nedir? Bu sorunu işleyen romanlarla ilgileniyorum. Buraya geliş nedenim de milliyetçilik. Milliyetçilikten geçilmiyor bildiğiniz gibi. Epey bir yıldır buna alışığım. Ama şu son yirmi yıldır milliyetçilik yeniden kabardı kabardı ve artık dehşetli bir hale geldi. Soğuk Sa-

¹ ‘Genesis’: İncil’in yaratılış’ı anlatan ilk bölümü

vaş'ın bitişiyile birlikte bir patlama yaşandı. Türkiye de bu sürece kendini iyice kaptırdı. Türkiye zaten hiçbir zaman çok uzak değildi. Her ne kadar ömrüm bunu anlamak ve bunu incelemekle geçtiyse de şimdi geçmişe yeniden bakıyorum. Bu konuya hayatın çeşitli dönemlerinde çeşitli problematiklerden bakmışız. Sınıf deyip sonuçlara varmaya çalışmışız. Ama bu milli meselelerin aslında ne kadar ağır bastığını ve ne kadar belirleyici olduğunu çok da fazla anlamamışız. Hem, hep içinde yaşadım diye biraz da sızlanarak söylediğim bir laf; hem de, yaşamışım ama çok da anlamamışım galiba işin vahametini diyebildiğim bir durum. Şimdi bu konuyu Balkan milliyetçiliği çerçevesinde bir çerçeveye oturtuyorum. Ekim 2007 için, Bilgi Üniversitesi'nde Balkanlarda ulus devlet kuruluşu ve ulusal edebiyatların oluşumu ve bunların karşılıklı etkileşimleri üzerine bir sempozyum hazırlıyoruz. Balkanlarda, Ukrayna'da ya da Macaristan'da bu konulardaki deneyimlerini, yaşadıklarını, bunların edebiyata nasıl yansıdığını anlatacak, inceleyecek insanlar.

Edebiyattan oldukça kopuk bir çalışma daha yapıyorum. İsmi büyük ihtimalle "Ulus Devlete Militarist Geçişler: Almanya, Japonya, Türkiye" olacak. Bu üç ülkeyi, o karşıtlığı ortaya çıkarmak için buldukları bölgede kendilerine benzemeyen birer örnekle karşılaştırarak inceleyeceğim. Mesela Almanya'yı İtalya ile karşılaştıracam. Nazizm, Faşizm döneminde birbirlerine yaklaşırsalar da, aslında çok farklı bir durum söz konusudur. Japonya'yı, Hindistan'la karşılaştırmak istiyorum. Türkiye'yi de demin dediğim gibi Balkan bağlamı içinde ama özellikle Yunanistan'la karşılaştırmayı düşünüyorum. Bu tabii epey bir okuma gerektiren bir şey. Bir yandan okuyorum, bir yandan da yazmaya başladım. "Büyük ulusal anlatı", genel olarak ne, burada ne, bu sorunun içinden çıkmaya çalışıyorum.

Bazı toplumların tarihle ilişkileri daha sorunlu oluyor. Tarihiyle ilişkisi sorunlu olan toplumların zaten kural olarak aşağı yukarı bugünleriyle de ilişkileri sorunlu ve gelecekle de dertleri var. Öyle olunca o her tarafa sirayet edi-

yor. Türkiye’de de, başka birçok ülkede de genesis önemli bir konudur. Örneğin Bulgaristan’da bir adam bir roman yazar ve Bulgarların Hıristiyan olmadan önceki yaşantılarıyla başlar anlatmaya. Genellikle bütün bu ulus devletlerde din ve etnisite kutupları arasında bir gerginlik olur. Ben öncelikle Türk müyüm yoksa Müslüman mıyım? Ben Bulgar mıyım Hıristiyan mıyım? Din ve etnisite ilişkisi her zaman problematik bir ilişkidir. Bunun gibi Türkiye’de de başlangıç noktasını değişik tarih dönemlerine kaydıran ve “büyük ulusal anlatı”yı oralardan başlatan çeşitli kitaplar var. Ben öncelikle edebiyatına bakıyorum bu işin. Burada, bir teori, örneğin Kemal Tahir’in yaptığı gibi, Osmanlı’yı başlangıç noktası olarak almaktı. Bu, aslında, Türkiye’ye Yahya Kemal’in Albert Sorel’den, Paris’ten alıp getirdiği bir anlayıştı: Ulusların uzun tarihleri vardır. Ama bu uzun tarihin hepsi o ulusun canlı tarihi olmayabilir. Çünkü onun bir kısmı artık geçmişte kalmıştır. O zamanın sorunları devam etmiyordu. Dolayısıyla o tarih, bölümleri çok fazla belirlemiyordu. O çerçeveden bakarak, Yahya Kemal de Osmanlı’yı temel alan bir anlayışla neoklasik şiirini kurdu. Kemal Tahir de bu çerçevede bakan bir yazardı. “Devlet Ana”yı yazması da Osmanlı’yı başlangıç noktası olarak kabul etmesi anlamına geliyordu. Bunu yazdığı sırada Kemal Tahir resmi tarihin dışında bir şey yapmak istiyordu. Türkiye’nin batılılaşmasını emperyalizmle bir bütünleşme yahut onun yedeğine girme olarak yorumladığı için de batılılaşmaya negatif bir gözle bakıyordu. Onun için iyi olan Osmanlı’nın başıydı, sonrası değildi. Resmi, yani yukarıdan gelen tarih anlayışına karşı böyle bir tavır alırken, bir yandan Marksist gelenek içinde de Stalinist şemaya karşıydı. Çünkü malum Stalinist şemada, köleci toplum feodal toplum olur. Feodal toplumdan kapitalist toplum çıkar. Osmanlı toplumunun feodal bir toplum olmadığı düşüncesindeydi. O sırada da ortaya “Asya Tipi Üretim Tarzı” denilen, ATÜT diye bir kavram çıktı. Ben Asya Üretim Tarzı demeyi tercih ediyorum. Tabii Marx bunları, Grundrisse’de incelemiş, ama sonra yayınlamamış ve geliştirmemiş öylece kalmış. Bunları 1960’larda Fransa’da

çevrildi ve “Precapitalist Forms of Production” adıyla yayınlandı. Türkçeye de Seda Demiralp o tarihlerde çevirdi. Bu kitap epey bir tartışmaya yol açtı. İlgili kesim için önemli bir teorik tartışmaydı. Çok fazla sürmedi ve çok da hızlı yayılmadı. Kemal Tahir de bu tartışmaların merkezinde yer alır. “Devlet Ana”da bazı sayfalarda, benim roman anlayışına bir hayli aykırı gelecek kadar didaktik bir biçimde, 1300 yılında yaşadığını farz ettiğimiz birtakım adamlara Asya Üretim Tarzı tiradları attırır.

Birkaç yıl sonra Tarık Buğra, Kemal Tahir’e cevap gibi yazıldığını söyleyebileceğimiz “Osmancık” adını verdiği romanı yazdı. “Osmancık” da Osmanlı Devletinin kuruluş aşamasını anlatıyor. Bu çerçevede Tarık Buğra da bizim kökenimiz, çıkış noktamız olarak Osmanlı’yı kabul eden bir pozisyonda. Ama sonrasında Kemal Tahir’le ciddi bir meselesi var ki “hayır öyle değil böyle” demek üzere bir başka Osmanlı Tarihi kuruyor. Tarık Buğra’da maneviyat ağır basıyor. Kemal Tahir’de ise Asya Üretim Tarzına ilişkin nesnel ve maddeci bir yaklaşım ağır basıyor. Bence böyle değil ama genel kavrayışta bu olduğu için şimdilik böyle söyleyelim. Kemal Tahir, tavrıyla bana kalırsa, biraz daha iyi bir romancı. Romanın tekniğini düşünmüş bir adam olarak, Osman Gazi’yi falan Kemal Tahir, kenarda bırakır. Osman Gazi olsun Fatih Sultan Mehmet olsun, Barbaros Hayrettin olsun, çok konuştuğumuz bu adamlar hakkında ister istemez bir fikrimiz vardır. Dolayısıyla onlar birer roman kahramanı olarak karşımıza çıkarıldığında fazla hazzetmeyebiliriz. Osmanlılar kafalarını kazıtıyorlar, biz hâlbuki saçlı adama alıştık. Bu kadar basit şeylerde bile tedirgin oluruz. Onun için gerçekten tarihte yaşamış adamları çok fazla romanın içinde dolaştırmamakta yarar vardır. Kemal Tahir bunu yapıyor, onun yerine daha ikincil üçüncül kurmaca kişilere olay örgüsünü bindiriyor. Hâlbuki Tarık Buğra bir türlü Osmancık’ından vazgeçemiyor. Başkahraman Osmancık kaderinden fena halde haberdar bir adam. Osman Gazi, “Osmancık”ta büyük bir imparatorluğun temellerini atma misyonuyla bu dünyaya gönderilmiş olduğundan haberdar bir nedenle. O konuda

bir vahiy geldiği falan da söylenmemekle birlikte göklere bakıp yerlere bakıp bismillah deyip elhamdülillah deyip imparatorluğunu kurmaya hazırlanır bir halde. Bu, tarihi ele almak meselesinde düşünmemesi gereken bir tuzak. Tarihteki insanlar, yaşarken şimdi bizim yaşadığımız gibi ilerde nelere yol açacaklarını bilmeden yaşıyorlar.

Tarih romanı yazmak için öncelikle yazarın empati sahibi olması gerekiyor. Çünkü tanımı gereği tarihi roman bir başka dönemde, bambaşka koşullarda yaşayan insanların başından geçen bir şeyi anlatır. Onları kendi koşulları içinde anlayacak bir konumda değilsen bu işe hiç kalkışmayacaksın. Popüler edebiyatta sık sık karşımıza çıkar: Uzay gemisiyle birkaç bin yıl sonraki bir adam, birkaç bin yıl ötedeki yere gider. Ama yanında pırlantalar vardır. Burada bir takım kadınlar karşısına çıkar ve pırlantalara bayılırlar. 3000 sene sonrasını anlatacaksan bugünün burjuva ilişkisi ile bakamazsın. Orada ne olduğunu düşünmek zorundasın. Bu popüler edebiyatın, popüler sanatın devamlı yaptığı bir şeydir. Tarihi roman yazmaya kalkışan yazar, “insanlar hangi dönemde yaşıyorlar, o dönemin koşulları nedir, o dönemin ideolojik imkânları nedir?” konularında düşünmeli. O çağlardaki ideolojinin de yine o çağlarla belirlenen sınırları vardır. Mesela köleci toplumda yaşayan bir adam, “kahrolsun kölecilik” diye bağıramaz. Bu noktada Tarık Buğra daha dikkatli, olguları kırıp dökmüyor. Kemal Tahir de ise vaziyet vahim. Mesela bir köylü “ovalarda oturulmaz sivrisinek sıtma yapar” diye konuşuyor. Sıtmanın sivrisinekten geldiği 1898’de kesinleşti.

Sağın ve solun iki romancısı olarak bu iki yazar arasında bir süre böyle bir ilişki devam eder. Tabii Kurtuluş Savaşı da o büyük anlatının önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü bütün bu büyük ulusal anlatılarda, bir kere genesisini yapan milletin bir de büyük ‘katastrofu’ oluyor. Kurtuluş savaşları da her ülkenin bu durumu kendine göre dramatize etmesini mümkün kılar. Kemal Tahir de Tarık Buğra da çok can alıcı olan çeteden düzenli orduya geçiş noktasında birleşirler.

Bir de “Azap Ortakları”yla bu tartışmaya katılan Erol Toy vardır. Erol Toy devrimci olduğu için bizim ‘genesis’imiz Şeyh Bedrettin’in ihtilali diyor. Hani çimento gibi Sovyet Sosyalist gerçekçiliği kitapları vardır. Öyle bir kitabın Çelebi Mehmet zamanında geçenini ve olgusal gaf yapmak bakımından 4 Kemal Tahir, 8 Tarık Buğra olanını düşünün. Daha yakın zamanda ortaya çıkan popüler Müslüman romanlar gene bu dediğim dönüm noktalarını ele alıyorlar. Oralarda, dünya estetik nizamına yeni bir katkı olarak namaz giriyor. 20–30 sayfada bir “Hadi namaz kılalım” türü kahramanlar karşınıza çıkıyor. Abdest alıyorlar, bir şey oluyor; namaz kılıyorlar, yüzlerinden nur akıyor. Bunun dışında bildiğimiz Karaoğlan, Tarkan, Malkoçoğlu gibi çok da farklı olmayan hikâyeler var. Kemal Tahir 1960’ların sonunda ortaya çıktı. O tarihlerde biz, bir sürü şeyi yeniden tartışan bir toplum haline geldiğimiz için bu ‘genesis’ meselesi de tekrar tartışılmış oldu. Çocukken “Bozkurtların Ölümü”nü² okumuştum. O zaman Nihal Atsız’ın bu faşist romanına bayılmışım. “Osmanlı değil kardeşim; biz bilmem kaç yıl önce Ötüken’de doğduk. Bizim başlangıcımız budur” teorisi var. Ötüken, Kemal Tahir’in yahut Tarık Buğra’nın bizim başlangıcımızdaki manevi değerlerimiz, bizi belirleyen üretim tarzı, maddi koşullar falan diye anlatmaya çalıştıkları şeylere göre çok daha yalınkat bir teori. Hepsî savaşçı olan başka bir şey yapmayan adamlardan söz ediyor. Ekonomi gibi işlerle bizim ilgilenmemize gerek yok. Çünkü daha aşağı ırklardan birtakım kişilere o işleri yaptırırısın. Yalnız, başlarında sopayla duracaksın ki seni kandırmasınlar. Anlatılan kabaca böyle bir ideal. Müslümanlık öncesi Türklüğü anlatan ilk kitap bu diye düşünmüştüm. Nihal Atsız da bu cesareti göstermiş. Bizde Müslümanlık hakikaten ağır basıyor. Müslüman olmadan önce de biz, bizdik demek kolay değil.

Peyami Safa 1930’da “Atilla” diye bir şey yazmış. Bir sahaftan buldum, ama tarihi 1931. Ansiklopedide gördü-

² Bozkurtların Ölümü, ilk basımı 1946

ğüm Peyami Safa'nın kitabı acaba bu mu diye düşündüm. Marcel Burion diye bir yazar yazmış, belli ki bir Fransız adı. Aradığım kitabı bir süre sonra bir şekilde buldum. Anlaşıldı ki Peyami Safa, Marcelle Burion'a kızmış ve yazmış. Aslında Fransız, olabileceği kadar iyi bir Atilla çıkarmaya çalışmış. Ama sonuçta bir Fransız yazıyor ve bu Peyami Safa'yı kesmiyor. Bu da şu bakımdan ilginç: 1932'de I. Türk Tarihi Kongresi toplanıyor. Bütün Türkiye entelektüellerinin aklı bu köken meselesinde. Atatürk'ün bu güneş dil teorisi, göç yolları haritası gibi teoriler normal insan aklının alacağı şeyler değil. Burada bir medeniyet üreten Türk arayışı var. İlginç olan, Peyami Safa Atilla'nın yaratıcı olmak üzere tahrip edici, yıkıcı olduğunu söylüyor. Atilla da dejenerans geçiren bir roman. İmparatorluğunu, onu yıkarak, yerine yeni taze bir şey koymak üzerine kuran bir tarih çiziyor. Bir yandan, asker doğmuş bir millet edebiyatı, bir yandan da bunu bir medeniyetle yan yana getirmek kaygısı görülüyor.

Bunlara ek olarak biraz daha karışık bir teori daha var. Onun da mucidi büyük ölçüde Halikarnas Balıkcısı, Cevat Şakir'dir. Mavi Anadolu diye bildiğimiz akımın getirdiği bir anlayıştır. Bu Mustafa Kemal'in göç yolları teorisini rasyonel bir temele oturtma çabası gibi de alınabilir. Onları, yolda kalan onun için de Orta Asya'dan buraya erişemeyen kardeşlerimiz Özbekler, Kırgızlar falan ilgilendirmiyor. "Biz burada yaşıyoruz, o halde bizim kökenimiz yaşadığımız yerdir. Ama yaşadığımız yerde bizden önce başka medeniyetler de vardı. Onların olduğu yere yerleştik. İster istemez onlardan bir şeyler aldık. Dolayısıyla bizim kökenimiz ne Atilla'dır, ne Göktürkler'dir, ne Osman Gazi'dir. Hititler, Sümerler bizi doğurmadılar ama biz onların bıraktıklarının üzerine oturduğumuz için manevi varis sayılırız" diye düşünüyorlar. Bu teoriye baktığımızda etnisiteyi,kanı,ırkı reddeden bir yaklaşımla karşı karşıyayız. Bu yaklaşımı sanat ürünü haline getiren Melih Cevdet Anday'dır.

“Kolları Bağlı Odiseus”³ ya da “Gılgamış”ta⁴ bu kültür mirasını özümseyen bir anlayış var.

Genesisimizi Osmanlı’dan başlatmak, içimizde “daha Türk” olanları yeterince mutlu etmiyor. Ama ille de Ötüken’e gitmiyorlar. Bir de Malazgirtçiler ve Domaniççiler diye ikiye ayrılıyorlar. Malazgirt’i savunan, Necati Sepetçioğlu diye MHP çevrelerinin romancısı olarak bilinen bir zat. Onun bu konuyla ilgili kitapları var. Eğer Bulgar romanına bakacak olursanız, aynı şeyi görüyorsunuz: Sadece iyiler Bulgar, kötüler Türk. Yunan romanını okuduğunuz zaman da aynı şeyi görüyorsunuz. Bu ideoloji ancak bunu üretiyor. Malazgirt’i savunanlarda Türkler sadece asker değil aynı zamanda istihbaratçı. Müthiş bir casus teşkilatı var. Onlar da İstanbul’da oturuyorlar. Sepetçioğlu, Bizans’taki semt isimlerini tarihi olgu yanlış yapmamak için öğrenmiş. Fakat anlatırken, adamların o yaşadıkları kentle hiç alakaları yok. Sokaklardan geçiyorlar ama o sokaklar bize anlatılmıyor.

Bir genel değerlendirme yapacak olursak, bence bunların hiçbiri sanatın tarihe düzgün yaklaşımının örnekleri değil. Çünkü bunların hiçbiri tarihi, olduğu gibi anlamaya, araştırmaya, bizim için anlaşılır kılmaya yönelik değiller. Her birinin belli tarih nosyonları var. Daha önce zıt kutuplardan yazarlar gibi ortaya çıktıkları halde beklenmedik bir şekilde orta yerlerde buluşuyorlar. Tarık Buğra’ya baktığımızda Bizanslılar kötü adamlar çünkü onlar Hıristiyan ve Türk değil. Bundan daha geçerli bir açıklama da yok. Kemal Tahir’e baktığımızda da aynı şey geçerli. Ama o, Bizanslıları bir miktar idare ediyor: İçlerinde çok kötüler var ama iyileri de çıkıyor. Milliyetçi dinci ideolojilerle yazan yazarların ahlak düzeyinde yeterli gördükleri iyiler kötüler ayrımını Kemal Tahir üretim tarzına getirmiş oluyor. Kemal Tahir’le Tarık Buğra hangi ciddi noktada ayrılıyorlar, doğrusu çok fazla içinden çıkamıyorum.

³ 1963

⁴ 1982

Ezel Akay da tarihle falan uğraştığını bildiği için filmini görmemi istedi. Ayaklarım geri geri giderek de olsa gittim. Sebabi Ezel değil. Hacivat Karagöz'den çok korkarım ben. Ama çok şaşırdım ve çok beğendim. İnanılmaz şeyler yapılmış. Beyazıt⁵ son derece başarılı. Yapması beklenen şeyi gayet eksiksiz yapıyor. Haluk Bilginer, zaten alamet bir adamdır. Ne yapmak üzere koysan çıkar yapar. Sesinin tınısıyla Haluk Bilginer, Hacivat'ta belki daha iyi olur diye düşünmüştüm önce ama Karagöz olmuş ve harika olmuş. Sinemasal olarak benim söyleyeceğim yok.

Tarihe yaklaşımı ne? Demin de söylediğim gibi, bunu üç düzeye ayırıyorum. 1. Olgular. Yani Fatih Sultan Mehmet "arş yiğitlerim" dediği zaman kol saati görünmeyecek. 2. Asıl önemli olan, ele alınan dönemde insanlar nasıl düşünürler, nasıl duygulanırlar, buna bir titizlik göstermek. Yani bir film ya da herhangi bir sanat eseri cevap vermekten çok soru sormalı. Ama o soruyu sormanın da bir adabı var. Belli koşullarda belli soruları soruyorsun. Tarihi dönemler var. Yani bir zaman ve mekân meselesi var. Tarihi film bağlamından çıkarıp, bir başka mekânı anlamak, o şekilde o toplumu anlamak deyince empati meselesi gene bütün önemiyle işin içine giriyor. Sen olmayanı anlamak, bunu ne kadar becerebiliyorsun? Bunun hangi dalda olursa olsun, o sanatçının taşıdığı değere ilişkin bir soru olduğunu düşünüyorum. Bunu yapmayan bir sanatçı zaten niye sanat yapıyor? 3. İnsanların hem ayrıştıkları noktalar, hem de bir araya geldikleri noktalar vardır. Süreklilikler ne, bunlar nerelerde kurulabilir ve farklılıklar ne, bunlar nerelerde ortaya çıkar? Yıllar önce bir İngiliz filmi seyretmiştim. Aslan Yürekli Richard, kardeşi John ve babaları bir şatodalar. Tam bir ortaçağ hikâyesi. Filmle ilgili hiçbir şey aklımda kalmadı. Gördüğüm zaman çok hoşuma gitmişti. Çünkü bu tip filmler hayali bir ortaçağda yaşatıyorlar. Krallar, kraliçeler, prensler, prensesler giyinip kuşanıyorlar, konuşmaları abartılı oluyor. Bu filmde ise tam ter-

⁵ Filmde Hacivat rolünü canlandıran Beyazıt Öztürk'dür.

si, ortaçağın perişan koşulları nasılsa öyle işlenmiş. Kral konuşurken yanında tavuk gıdaklıyor, eşeleniyor. Ortalığı pislik götürüyor, her türlü ilkelik görülüyor. Olgusal düzey dediğim şekilde, yani o çağın hayat koşullarına fazladan bir şan katmadan, olduğu gibi anlatmış. Ezel'in filminde de bu var.

Ben filmi seyrettikten sonra Vatan gazetesinden bir adam röportaj yapmak için beni buldu. O da bir tarihçi çağıracaktı. O tarihçi, ben ve Ezel filmin, nasıl bir tarihi yansıtan bir ürün olduğunu tartışacağız. Gittik gazeteye. Galiba İslamcı bir genç tarihçi, zaten hiç suratıma falan bakmadı, pek öyle konuşmak da istemedi, Ezel'i ahiret sorgusuna çekti. İnsanın aklına hayaline gelmeyecek şeyler soruyordu. "O takunya o zamanda öyle olmazdı da onun kenarında kırmızı benek olurdu" gibi Ezel'in tarih bilgisini test eden sorular soruyordu.

Ezel, bazı şeyleri birbirine karıştırıyor olabilir. Bu çok önemli bir şey değil, ama bu tip hatalar çoğalınca bizi rahatsız eder. Çok akışkan bir tarih bu. Biz bir sürü olguyu bilmiyoruz ve muhtemelen bir sürü olguyu bilmeyeceğiz. Belgeler, gizli bir dolapta durmuyor, çıkan çıkmış. Elde olan her türlü malzemeye değişik gözle bakıp oradan başka sonuçlar çıkarmayı deneyebiliriz. Bu daha fazla ışık tutar. Mesela Ezel'in, Bursa pazarı olarak kurduğu ortam bana son derece gerçek gibi geldi. Galiba önemli olan da bir filmin bunu söyletmesi. Sonuçta, hiçbirimiz tam olarak nasıldığını bilmiyoruz. Bu bir varsayım, bir hipotez. Ama filmde böyle karşımda görünce ben de bunu hep böyle düşünmüştüm diye hissettim. Örneğin pazarın içinde bir yerde Yunan tiyatrosu vardı, onlar da habire kendi oyunlarını oynamaya çalışıyorlardı.

Herkes kendi tarihini yazmak üzere masasına oturduğunda kendi katışıksız özüne geri gitmek üzere bir işleme başlıyor. Bütün bu insanların son derece iç içe yaşadığını, aslında uç denilen bölgenin bu karakteri gösterdiğini ve imparatorluğun bu kadar hızla yayılabilmesini kolaylaştıran faktörün bu olduğunu Cemal Kafadar gibi genç kuşaktan pırıl pırıl birinci sınıf tarihçiler de inceleyerek anlatı-

yorlar. Bacıyan-ı Rum diye geçen dörtlü bir sınıflandırma vardır. Anadolu kadınları da bizim örgütlü dediğimiz cinsten tuttuğunu koparır kadınlardır. Ezel de buna bir yorum getirmiş. Öyle mi giyinirlerdi, adımlarını öyle mi atarlardı bilemiyorum. Kimse de bilmez. Onunkisi de bir yorum ama herhalde şimdi bazılarımızın hoşlanacağı başörtülü, öylece oturan kadınlar değildi bunlar. Başka bir şeydi ve belki bu filmdeki örneğe daha yakındı. Bunlar, şartlar gerektirirse dövüşebilecek, ağzı bozuk kadınlardı. Yahut Nihal'in kızı gibi Müslüman olmuş ama Meryem Ana'sını çıkarıp akşam esas duasını ona eden insanlardı.

İnançlar öyle sabun köpüğü gibi gidip yerine başka bir şey gelmez. Bunlar iç içe geçen değişik renkler alan şeylerdir. Bence büyük bir incelikle ve hassasiyetle vermiş. Burada tepkisel bir şey var ki bunu muhtemelen paylaşıyoruz. Şimdiye kadar bize dayatılan milli tarih vardı. Oysa bu filmin bu iş beraberce oldu demesi önemli. İnsanlar, bir arada yaşayan, birbirlerini tanıyan, öğrenen, birbirlerinden bir şeyler alan insanlar. Ezel'in fikrinde bu bana çok önemli geldi.

Duyduğum kadarıyla eleştirilerden biri karakterlerin çok küfürlü konuşmalarımış. Acaba nasıl konuşuyorlardır o devirde insanlar? Gene elimizde çok fazla bir şey yok. Belge bilgi yok. Ama Karagöz Hacivat'a bakabiliriz. Otantik derlenmiş Karagöz Hacivat biraz, ahlak ve terbiye bozucudur. Yani son derece kaba saba, açık saçıktır.

Enis Batur'un şimdi tamamen ayrıldığı Yapı Kredi Yayınları'ndan, başka bir ayrılışı daha vardır. Pertev Naili Boratav'ın Nasreddin Hoca derlemelerini sansürlemeden çıkarttığı için istifa etmek zorunda kaldı. Kitap piyasadan çekildi. Olay unutulunca Enis, tekrar oraya döndü. Belki çoğumuz Orhan Veli'nin şiirleştirdiği Nasreddin Hoca hikâyelerini okuduk. Ben çocukluğumda ilk öyle okudum. Çok da şekerdir Orhan Veli'nin üslubu. Ya da onları okuyanlardan ya da onların benzerlerini okuyanlardan dinledik. Ama Boratav'ın kitabındaki Nasreddin Hoca hikâyelerini, oradaki bütün cinsel organ edebiyatını okumadan tahayyül etmeniz zor. Bu böyleyse o zaman bu insanlar böy-

le konuşuyordu demek. Bu dünyayı bilmemek, başkasıyla ilgilenmemek, öğrenmemek bizim için bir meziyet sanki. Öyle olunca tabii kendini de bilmiyorsun. İşte bu kadar milli tarih, milli coğrafya öğretiliyor ama gerçekten milli, neyi biliyor toplum? Bir şey bildiği yok.

Ama bütün Avrupa böyledir. Boccaccio'ya ya da başkalarına bakın, hepsi yakası açılmadık adamlardır. 19. yüzyıldan sonra dünya kibarlaştı. Shakespeare 19. yy standartlarına uymadığı için İngiltere'de okullarda okunacak Shakespeare eserleri, Thomas Bowdler⁶ tarafından sansürlendi.

Tarihimize huşu ile bakmak alışkanlığımız var. Padişah konuşursa kallavi bir ses çıkararak konuşulacak. Osman Gazi'nin ya da Orhan Gazi'nin seslerini bilmemize imkân yok. Ama plaklardan dolayı sesini gayet iyi bildiğimiz Mustafa Kemal Atatürk var. Oldukça tiz bir soprano ile konuşur. Ama televizyonda, radyoda o sesle "Ordular ileri" falan dediğini duydunuz mu şimdiye kadar? Bas spiker kimse, "Ordular ileri, ilk hedefiniz Akdeniz'dir" diye o seslendirir. Orhan seferden geliyor. Nilüfer, Orhan'a bacaklarıyla sarılıyor. Orhan, orada onu içeri götürüyor. Götürünce de ne olacağı belli. Şimdi buna huşu perspektifinden bakanlar hemen huylanıyorlar. Hâlbuki en insani yerlerinden biri filmin. O kadar da şeker ki. Birbirini özlemiş iki insan. Daha o saltanat, hümayun, o yapaylıklar başlamamış. Güzel olan da o. Bu dönemi anlamak bakımından böyle bir şey ciddi bir şikâyet kaynağı olabiliyor. Kavuklu bir takım herifler, el pençe divan duracaklar, bir sadrazam falan olacak. Bunları gördüğümüz zaman o bizim bildiğimiz tarihi film kalıbı bir kere daha doğrulanmış olacak. Bildiğimiz bir şeyi bir kere daha görmenin büyük keyfini de alarak Osmanlının da nasıl kurulmuş olduğunu idrak ederek çıkacağız salondan.

⁶ Edebiyat, sinema ve televizyonda sansürü tanımlayan "bowdlerise" kelimesi buradan türemiştir.

Hacivat Karagöz Neden Öldürüldü? ise, baştan sona mizahın hâkim olduğu bir film. Dönemi kendi koşulları içinde değerlendiren bir film. Hacivat'la Karagöz mizah yapıyor. Birtakım kalıpları tekrarlayarak papağanlıkla mizah yapılmaz. Biraz kalıpları kırarak, başka tarafından bakarak, gırgır geçerek, alay ederek, küçülterek mizah yaparsın. Mizah yapını da yaşatmazlar durumuna göre. İşte burada da Hacivat ve Karagöz sonunda ölüyorlar.

Hacivat Karagöz'ün yaşadığı dönemi ben, Bayezid zamanı diye bilirim. Ama Ezel Akay, Orhan Gazi zamanına almış bu olayı. Öyle veya böyle bu filmin çerçevesinde çok fazla rahatsız etmiyor. Dediğim gibi bunlar filmin estetik değeri ile ilgili ayrıntılar değil. Ama burada, daha o tarihlerde başlayan yozlaşmalar, bunları gören bunları söyleyen insan, bunların bu söylediğini zaten aynı şeyleri gördüğü için büyük bir zevkle duyan, gülen adamlar görüyoruz. O anda eleştirel gözle bakılıyor. Ama kendi hesapları için de "alın bunları idam edin" dediği zaman da bir ihtilal oluyor, idam da ediliyorlar. Ama meselelere farklı yaklaştığın zaman başına böyle işler gelebilir diyor. Orhan Gazi'den günümüze değişmeyen bir trend olarak bunun da kaldığı söylenebilir.

Tarihi romanla da ilgili bir kitap yazıyorum. Kemal Tahir gibi yazarların dışında bir de Orhan Pamuk gibilerin yazdığı bir tarihi roman var. "Taking liberties with history" dediğim bir tarzda yazıyorlar. Yani tarihle şakalaşma hakkı romancıya ya da sanatçıya tanınmış. Gördüğüm kadarıyla Ezel ikisini de yapıyor. Postmodernizmin getirdiği birtakım edebi tekniklerle "taking liberties with history"den de faydalanarak, ikisinin sentezinde oluşan bir film ortaya koymuş. Ben filmi çok beğendim. Nihayet Türkiye'de biri kalktı ve daha rahat, insanca ve yüzü gülen bir cevap önerisi ortaya koydu. Bunun için de çok mutluyum.

Dinleyici Soruları

Ezel Akay'ın filmini genesis filmi olarak mı görüyorsunuz? İyi bir genesis kitabı yazılabilir mi? Alevi genesisi ile ilgilendiniz mi?

Murat Belge: Essentialist (özcü) genesis romanının iyisi yazılamaz. Çünkü genesis romanı deyince bir "esence", varsayan bir şey ortaya çıkıyor. O anlamda Ezel'in filmine genesis filmi denilebilir de, denilmeyebilir de. Alevilerle ilgili okumadım ama Aleviler ancak Şah İsmail kalkıp Şii olarak İran-Sovyetler şahlığını kurduğu zaman bizim için var oldu. Yoksa Yeniçeriler Bektaşî'dir diye bir mesele yok. Aleviler dediğim "uç" kültürünün en iyi örneği. Sanıyorum Alevi gelenekleri içinde Anadolu'ya özgü inançlar Müslümanlıktan çok daha önce başlamış, belirli dönüşümlerle oraya girmiş. Dolayısıyla bu tür bir Müslüman yayılması birdenbire orada yaşayan herkese son derece sevimli ve rahat geliyor. Bu karışımdır bizim esas kökenimiz ve o anlamda da bu bir genesisdir. Bence bu genesisin sınırlarını zorlamaz, bizim şimdiye kadar bellediğimiz genesisi değiştirmiş olur.

Filmde kullanılan dil konusunda ne düşünüyorsunuz?

Otantik arkaik bir dil kullanmak mümkün değil. Çünkü anlaşılmaz. Ayrıca o dilin ne olduğunu aslında hiçbirimiz bilmiyoruz. Onun için arkaik bir dilde konuşuluyor izlenimini verecek bir formül bulmak ama ağırlığı ona bindirmemek gerekiyordu diye düşünüyorum. Ezel Akay'ın yaptığı da aşağı yukarı bu. Yani arkaik çeşni katılmış değişik bir dil. Zaten biraz değiştirmek de lazım. Mesela o dediğim popüler Müslüman romanlarda, Osman Gazi zamanındaki adamlar "Bize ideal lazım" diye konuşuyorlar. "İdeal lazım" deme artık. Yabancılaştırma efekti gibi bir şey. Baştan kabul edeceksin ki bu yapay bir dil, otantik olunamaz. Olur gibi yapacaksın, biraz adam kandıracaksın. Başka çaresi yok.

"Taking liberties with history" ifadesiyle neyi kastediyorsunuz? Biraz açabilir misiniz?

Daha oyuncu bir yaklaşım. Yani tarihi öyle el sürülmez müthiş bir şey olarak kabul etmemek. Çünkü sonuçta yaptığımız şey, bir hipotezdir. Tarihi yeniden üretmek durumunda değiliz. Arada birbirimize göz kırpıp, burada da böyle bir numara çektim diyebilmeliyiz. Yapmazsak olmaz demiyorum ama buna da imkân verebilmeli. Olan tarihi araştırarak onu hiçbir zaman olması gereken, tarihe dönüştürmeye çalışmaksızın bir espri katmak ve şimdi biz böyle bir şey yapıyoruz demek lazım. İlla herkesin anlaması da şart değil.

Orhan Pamuk'un "Kar" romanında değindiği gibi yazarın belli bir oranda da cahilliğe de ihtiyacı olabilir mi?

Bunu yapan Erol Toy ve bir sürü benzeri var. Bunlar her şeyi anlatıyorlar. İnanılmaz manifestolar yapıyor, atomu icat etmelerine falan ramak kalıyor, Bedrettin atomu biliyor. Tabii bu artık çok ilkel ve sırtıyor. Hangimiz kalkıp diyebiliriz ki o tarihte bir Osmanlı subayı böyle şeyler düşünemezdi? Ne biliyoruz belki de bir tane de düşünen bir adam vardı. Beş tane vardı. Ama öyleyse ya onun başına bir şey gelmeli, ya o çevresiyle uyumsuzluk içinde kalmalı.

Murat Belge Kimdir?

1943'te doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 12 Mart döneminde iki yıl cezaevinde kaldıktan sonra 1974'te üniversiteye döndü. 1981'de doçentken istifa etti. Çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı yazdı. 1983'te İletişim Yayınları'nı kurdu. 1997'de profesör olan Murat Belge, Bilgi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat bölümünde öğretim üyesidir ve Radikal gazetesinde yazmaktadır.